

Ομιλία καθηγ. Λουκά Τσούκαλη

Οικονομική Κρίση: Το τέλος μιας εποχής

Σας ευχαριστώ για την πρόσκληση, είναι μεγάλη μου χαρά που ξαναβρίσκομαι στην Κύπρο και ενόψει της Κυπριακής Προεδρίας εύχομαι κάθε επιτυχία στην πρώτη Κυπριακή Προεδρία.

Προφανώς όλοι και όλες που είσαστε εδώ σήμερα δεν περιμένατε να φτάσετε εδώ για να μάθετε ότι η Ευρώπη περνά μια μεγάλη κρίση. Είναι μια μεγάλη κρίση, της οποίας το τέλος δεν είναι ακόμη ορατό. Είναι μια κρίση που σίγουρα θα σημαδέψει τις εξελίξεις για πολλά χρόνια, τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Ευρωπαϊκή ενοποίηση γενικότερα και είναι και μία κρίση που τολμώ να πω -αν και το απεύχομαι- ότι θα μπορούσε ίσως να σηματοδοτήσει και μία αντίστροφη πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Οι κίνδυνοι που αντιμετωπίζει σήμερα η Ευρώπη είναι πάρα πολύ μεγάλοι.

Να σας θυμίσω, αν και το ξέρετε όλοι, ότι η κρίση ξεκίνησε ως μια κρίση ενός μάλλον άγνωστου σκοτεινού κομματιού του αμερικανικού χρηματοπιστωτικού συστήματος, πέντε χρόνια πριν. Εξαπλώθηκε πολύ γρήγορα και έγινε μια διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση. Για την ακρίβεια μία κρίση, η οποία αφορά άμεσα το χρηματοπιστωτικό σύστημα του δυτικού κόσμου και όχι του παγκόσμιου συστήματος. Η κρίση αφορά τη Β. Αμερική και την Ευρώπη και όχι άμεσα τη Βραζιλία, τη Ρωσία, την Κίνα ή την Ινδία. Πολύ γρήγορα η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση μεταφέρθηκε στο χώρο της ευρωπαϊκής οικονομίας κι έτσι το 2008 και το 2009 είχαμε μειώσεις του ΑΕΠ σε πολλές Ευρωπαϊκές χώρες και στη Β. Αμερική που δεν είχαμε ζήσει από τη δεκαετία του '30. Και δε σταμάτησε εκεί. Στη συνέχεια μετατράπηκε σε κρίση δημόσιου χρέους, συγκεκριμένα στο τέλος του 2009 και τις αρχές του 2010. Τότε ακριβώς απέκτησε μια έντονη ευρωπαϊκή διάσταση και έγινε και κρίση του ευρώ.

Δυστυχώς, θα πρέπει να θυμηθούμε επίσης ότι η Ελλάδα υπήρξε ο καταλύτης της μετάβασης από την τραπεζική κρίση σε αυτές του δημόσιου χρέους και του ευρώ, για τον πάρα πολύ απλό λόγο: Ότι όταν οι διεθνείς αγορές άρχισαν να αντιλαμβάνονται ότι ο δανεισμός θα ήταν η επόμενη έκφανση της κρίσης, αντελήφθησαν επίσης ότι η Ελλάδα είχε το χειρότερο συνδυασμό τριών ελλειμμάτων, δηλαδή δημοσιονομικού ελλείμματος, ελλείμματος ανταγωνιστικότητας και δυστυχώς ελλείμματος αξιοπιστίας. Κι αυτό γιατί οι φίλοι μας οι Ευρωπαίοι ανακάλυψαν πως αρκετοί Έλληνες πολιτικοί και διαδοχικές κυβερνήσεις υπήρξαν – θα το έλεγα κομψά- οικονομικοί με την αλήθεια και ευέλικτοι στη χρήση στατιστικών στοιχείων. Έτσι η τραπεζική κρίση μετατράπηκε σε κρίση δημοσιονομικού χρέους και κρίση του ευρώ και βέβαια δε σταμάτησε εκεί, γιατί έχει πλέον ευρύτατες κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες. Είναι μια πολύ βαθιά κρίση που αγγίζει όλες τις πτυχές του πολιτικού και κοινωνικού συστήματος της Ελλάδας.

Γιατί τόσο μεγάλη κρίση; Πρώτα απ' όλα, γιατί είναι η μεγαλύτερη φούσκα που έσκασε στο δυτικό κόσμο από το 1929. Το μέγεθος της είναι πρωτοφανές αν το συγκρίνει κανείς με άλλες φούσκες που έσκασαν τα προηγούμενα χρόνια. Άρα το πρώτο έχει να κάνει με το μέγεθος. Το δεύτερο δε, έχει να κάνει με το γεγονός ότι αν επικεντρώσουμε τώρα την προσοχή μας στην Ευρώπη έχουμε να κάνουμε με μια κρίση και ένα τεράστιο ευρωπαϊκό

πρόβλημα. Το πρόβλημα δεν είναι απλώς πρόβλημα ελληνικό, ιρλανδικό, ισλανδικό, βελγικό. Είναι και ευρωπαϊκό γιατί έχουμε να κάνουμε με δυο όψεις της κρίσης, δηλαδή κρίση τραπεζική και κρίση του δημόσιου χρέους. Είναι μια κρίση που ξεπερνάει τα εθνικά σύνορα -δηλαδή γερμανικές τράπεζες δάνειζαν ιρλανδικές τράπεζες, γαλλικές τράπεζες δάνειζαν το ελληνικό δημόσιο. Έτσι δεν μπορεί να υπάρχει εθνική λύση σε ένα πρόβλημα το οποίο δεν περιορίζεται εντός εθνικών συνόρων.

Το πρόβλημα λοιπόν στο επόμενο βήμα είναι ότι το ευρωπαϊκό πρόβλημα δεν οδηγεί πολύ εύκολα σε ευρωπαϊκή λύση για δύο πολύ απλούς λόγους: ο ένας έχει να κάνει με το γεγονός ότι η κρίση βιώνεται με πολύ διαφορετικό τρόπο σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Αλλιώς βιώνει η Γερμανία την κρίση, αλλιώς η Γαλλία, αλλιώς η Ισπανία, αλλιώς η Ισλανδία, αλλιώς η Ελλάδα. Για να το πω διαφορετικά, η κρίση συνέβαλε σε διεύρυνση της οικονομικής απόκλισης εντός της ΕΕ. Έτσι έχουμε από τη μια οικονομική απόκλιση και από την άλλη διόγκωση εθνικιστικών και λαϊκιστικών φαινομένων σε πάρα πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Ο συνδυασμός οικονομικής απόκλισης και αυξανόμενου εθνικισμού ή λαϊκισμού, όπως θέλετε να το ονομάσετε, κάνει τις κοινές ευρωπαϊκές λύσεις εξαιρετικά δύσκολες.

Υπάρχει όμως και κάτι άλλο και αυτό είναι ότι υπάρχουν διαφορετικές στρατηγικές. Διαφορετικές προσεγγίσεις στην κρίση. Θέλετε να σας το πω απλά; Ο μέσος Γερμανός πολιτικός βγαίνει και λέει ότι η κρίση του ευρώ -όχι αποκλειστικά αν και κάπως sophisticated- είναι κατά κύριο λόγο προϊόν υπερδανεισμού. Είτε του ιδιωτικού τομέα είτε του δημόσιου τομέα. Αυτό οδήγησε στη φούσκα. Άρα αν το πρόβλημα σου είναι υπερβολικό χρέος, πώς το αντιμετωπίζεις; Παίρνοντας μέτρα που θα μειώσουν το χρέος και μέτρα που θα μειώσουν τις πιθανότητες να υπάρξει και νέο αντίστοιχο πρόβλημα τα επόμενα χρόνια. Άρα, έμφαση σε δημοσιονομική πειθαρχία κι επειδή ταυτόχρονα υπάρχει έλλειμμα/ πρόβλημα ανταγωνιστικότητας διαρθρωτικά μέτρα. Όλα αυτά είναι απολύτως σωστά. Το μόνο πρόβλημα όμως είναι ότι αν πολλές χώρες κάνουν το ίδιο πράγμα ταυτόχρονα, την εποχή που και ο ιδιωτικός τομέας μειώνει το δανεισμό του, τότε οι πιθανότητες να έχεις μια γενικευμένη οικονομική ύφεση στην Ευρώπη πολλαπλασιάζονται. Κι αυτό είναι που ζούμε σήμερα. Άρα η λύση, που είναι ενδεδειγμένη λύση για μια χώρα, μπορεί να μην είναι καθόλου ενδεδειγμένη λύση για πολλές χώρες μαζί. Κι αυτό νομίζω ότι είναι σε μεγάλο βαθμό το πρόβλημα που αντιμετωπίζει σήμερα η Ευρώπη.

Να σας το πω διαφορετικά; Ποιο είναι το κύριο πρόβλημα σήμερα της Ευρώπης; Είναι ο κίνδυνος της ύφεσης ή του χρέους; Και σε αυτά δεν υπάρχουν απλές ή εύκολες απαντήσεις. Για παράδειγμα σίγουρα χρειάζονται διαρθρωτικά μέτρα και δημοσιονομική πειθαρχία σε μια χώρα όπως η Ελλάδα. Και πιθανόν, υποθέτω -αν μου επιτρέπετε- και στην Κύπρο. Και σε άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης. Με τα διαρθρωτικά μέτρα και τη δημοσιονομική πειθαρχία δεν πατάς, όμως, ένα κουμπί το οποίο θα φέρει υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης και αν θα έχουν επιπτώσεις, οι επιπτώσεις αυτές θα πάρουν μερικά χρόνια μέχρι να αρχίσουν να γίνονται αντιληπτές. Στο ενδιάμεσο τι κάνεις; Δηλαδή μπορείς να έχεις μια πολύ σωστή θεραπεία για έναν ασθενή, αλλά το πρόβλημα είναι ότι όταν θα αρχίσουν να λειτουργούν τα μέτρα, ο ασθενής δεν θα ζει πια.

Και αντίστοιχα στην Ελλάδα -κι έχουμε εκλογές όπως μας είπε ο πρόεδρος μας σήμερα- οι περισσότεροι πολιτικοί μιλούν για ανάπτυξη. Ως η ανάπτυξη να ήταν ένα μαγικό κουμπί, το

οποίο ζουλάει ο αντίστοιχος Έλληνας πολιτικός και δημιουργείται ανάπτυξη. Αυτό που υπονοεί ο μέσος Έλληνας πολιτικός είναι να ρίξει χρήματα στην αγορά. Γιατί αυτό έμαθαν να κάνουν. Και αυτό είναι και το καταπληκτικό, ότι γίνονται συνεντεύξεις με διάφορους πολιτικούς στα ραδιόφωνα και τις τηλεοράσεις και τους ρωτάνε: «Θα μας μειώσετε κι άλλο τα εισοδήματα;» Ως εάν είναι πολιτική απόφαση όχι μόνο τα εισοδήματα του δημόσιου τομέα αλλά γενικότερα. Υπονοεί δηλαδή ο μέσος δημοσιογράφος στην Ελλάδα, ρωτώντας τον πολιτικό, ότι είναι πολιτική απόφαση τι θα γίνει με τα εισοδήματα των Ελληνίδων και των Ελλήνων, που προφανώς δείχνει ή απίθανο κυνισμό ή πρωτόγονο οικονομικό αναλφαβητισμό. Συνήθως έχει και τα δύο.

Αυτή είναι η κατάσταση σήμερα στη χώρα. Τώρα να επανέλθω στα ευρωπαϊκά. Υπάρχουν διαφορετικές προσεγγίσεις ως προς τη στρατηγική που θα υιοθετήσει η Ευρώπη. Οι διαφορετικές αυτές προσεγγίσεις έχουν να κάνουν με τη διαφορετική αντίληψη συμφερόντων, αλλά έχουν να κάνουν και με διαφορετικές ιδεολογικές προσεγγίσεις. Είναι ενδιαφέρον -και αυτό θα μπορούσα να πω ότι είναι ένα από τα θετικά στοιχεία της κρίσης- ότι η μεγάλη συζήτηση σήμερα για το τι πρέπει να γίνει στη Ευρώπη, δεν χωρίζεται από εθνικά σύνορα. Γιατί η μεγάλη διαμάχη, για παράδειγμα για το ποια είναι η ακολουθητέα στρατηγική, είναι εντός της Γερμανίας. Οι Γερμανοί δεν συμφωνούν μεταξύ τους. Υπάρχουν εντελώς διαφορετικές προσεγγίσεις, υπάρχει μεγάλη συζήτηση, διάλογος εντονότατος για το ποια στρατηγική θα ακολουθηθεί. Αυτό υπάρχει και σε πολλές άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Αν θέλετε ποιο είναι το θετικό στοιχείο; Ότι αποκτούμε ολοένα και περισσότερο στοιχεία ευρωπαϊκού δημόσιου διαλόγου. Και αν ο ευρωπαϊκός δημόσιος διάλογος είναι προϋπόθεση για τη λειτουργία ενός ζωντανού ευρωπαϊκού πολιτικού συστήματος, τότε έχουμε κάνει ένα καλό βήμα μπροστά, μέσα σε όλα αυτά τα βήματα προς τα πίσω που κάνουμε λόγω της κρίσης.

Να δούμε όμως και κάτι άλλο. Ποιος τελικά θα πληρώσει το λογαριασμό της κρίσης; Γιατί πολλές από τις διαμάχες που υπάρχουν σήμερα στην Ευρώπη, δεν είναι μόνο θέμα αντίληψης, συμφέροντος ή και λογικής προσέγγισης οικονομικής θεωρίας. Να σας θυμίσω ότι ο Κέυνς έλεγε ότι κάθε πολιτικός είναι σκλάβος κάποιου μακαρίτη οικονομολόγου, άρα διάφοροι πολιτικοί έχουν διαφορετικούς μακαρίτες οικονομολόγους που έχουν διαβάσει, άρα καταλήγουν σε διαφορετικά συμπεράσματα. Δεν είναι μόνο αυτό. Υπάρχει ένα θέμα. Η κρίση προϋποθέτει οδυνηρή προσαρμογή. Έξοδος από την κρίση δεν μπορεί να γίνει αναίμακτα. Διότι η φύσκα που έσκασε είναι τεράστια σε όλη την Ευρώπη. Όποιος ή όποια πιστεύει ότι θα μπορούσε η Ευρώπη και ο κόσμος να βγει από την κρίση αναίμακτα, νομίζω ζει σε δικό της ή δικό του ανέφελο κόσμο, που δεν έχει καμία όμως σχέση με την πραγματικότητα.

Το ερώτημα όμως είναι πώς θα επιμεριστεί το κόστος της προσαρμογής; Θα σας δώσω ένα συγκεκριμένο παράδειγμα. Είμαι από αυτούς που πιστεύουν ότι προσαρμογή σημαίνει σίγουρα διαρθρωτικά μέτρα. Στην Ελλάδα, δε θα πάρω την Κύπρο ξανά, στην Ιταλία, την Ισπανία και σε άλλες χώρες. Σίγουρα σημαίνει επίσης μείωση δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Αλλά προς το παρόν συζητάμε ως εάν η προσαρμογή αφορά μόνο στις ελλειμματικές χώρες. Οι ανισορροπίες είναι σαν το ταγκό. Χρειάζονται δύο παρτενέρ για να χορέψεις. Υπάρχουν πλεονασματικές χώρες και ελλειμματικές χώρες. Ένα από τα παλιά προβλήματα, από τότε που ξεκίνησε η κουβέντα για την ONE στην Ευρώπη, ήταν ακριβώς

πώς θα επιμερίζεται το κόστος προσαρμογής μεταξύ πλεονασματικών και ελλειμματικών χωρών. Οι αγαπητοί φίλοι μας οι Γάλλοι, εδώ και δεκαετίες προσπαθούν να εξασφαλίσουν κανόνες στο ευρωπαϊκό νομισματικό σύστημα που θα εξασφαλίζουν μια στοιχειώδη συμμετρία, μεταξύ πλεονασματικών και ελλειμματικών χωρών. Προφανώς απέτυχαν. Η Ελλάδα χρειάζεται να προσαρμοστεί. Αλλά χρειάζεται να προσαρμοστεί και η Γερμανία. Το πρόβλημα δεν είναι μόνο ελληνικό και ισπανικό, αλλά σίγουρα θα δεχτώ ότι είναι μεγαλύτερο ελληνικό απ' ό,τι γερμανικό. Αλλά τα ελλείμματα του Νότου έχουν μια άλλη όψη του νομίσματος και αυτή είναι τα τεράστια πλεονάσματα της Γερμανίας και επίσης της Ολλανδίας. Αυτό οι περισσότεροι δεν τολμούν καν να το θίξουν, διότι δεν εντάσσεται στα πλαίσια της επικρατούσας οικονομικής ορθοδοξίας και δεν ανταποκρίνεται επίσης στις πολιτικές ισορροπίες που επικράτησαν στην Ευρώπη.

Και θα κλείσω με δύο γενικότερες παρατηρήσεις. Είπα στην αρχή και το πιστεύω, και το πίστευα από την αρχή, ότι το τέλος της κρίσης δεν είναι ορατό. Έχουμε και φοβάμαι ότι θα δούμε αρκετά ακόμη. Μερικοί πιστεύουν -και είμαι από αυτούς που το πιστεύουν, αν και δεν μπορώ να το αποδείξω ακόμη- ότι δεν έχουμε να κάνουμε απλώς με το σπάσιμο μιας πολύ μεγάλης φούσκας. Πιθανότατα ζούμε το τέλος μιας εποχής. Μιας εποχής που διήρκεσε τουλάχιστον 25-30 χρόνια. Μιας εποχής που χαρακτηρίστηκε από την περίφημη παγκοσμιοποίηση, με προμετωπίδα πάντοτε τις χρηματοπιστωτικές αγορές, τις απορρυθμισμένες χρηματοπιστωτικές αγορές. Μιας εποχής που επέτρεψε αξιοπρεπέστατους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης, που οδήγησε στη μετατόπιση του κέντρου βάρους από τη Δύση στην Ανατολή (κάτι το οποίο θα συνεχίζεται), που έφερε εκατοντάδες εκατομμύρια Κινέζων και άλλων μέσα στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα.

Αλλά και μια εποχή που χαρακτηρίζεται από δυο τρία σημαντικά αρνητικά στοιχεία. Πρώτον, μια εντυπωσιακή αύξηση των ανισοτήτων στο εσωτερικό των περισσότερων Δυτικών χωρών και κυρίως των ΗΠΑ και της Βρετανίας. Δεύτερον, μια τεράστια χρηματοπιστωτική φούσκα, τις συνέπειες της οποίας ζούμε σήμερα. Και τρίτον μια τεράστια αποτυχία της αγοράς -για όσους από εσάς είστε οικονομολόγοι- που εκφράζεται με την κλιματική αλλαγή. Τίθεται θέμα αλλαγής ή τουλάχιστον προσαρμογής οικονομικού μοντέλου. Και νομίζω ότι είμαστε σε μια ενδιάμεση εποχή.

Ζούμε σίγουρα σε εξαιρετικά ενδιαφέρουσες εποχές και ξέρετε ότι οι Κινέζοι λένε: «May you live in interesting times», αλλά το εννοούν πάντοτε ως κατάρα και όχι ως ευχή. Ελπίζω να μην αποδειχθούν οι Κινέζοι σωστοί στη σημερινή περίπτωση.